

## על "שמץ", "שמץ פסול" ומה שביניהם

אריאל שוה

מכל **שמץ**, תמימה נכונה, מכל פסול בינה" (שורות 25–28, על פי אתר "מאגרים"). וכדאי להזכיר גם את הפיוט הידוע והיפה ליום הכיפורים "אשר אימתך" המיוחס ליניי: "ואביתה תהלה מיכתומי **שמץ**, מיכמוסי דופי" (מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלין תחר"ץ, עמ' שלב).

וכשם שאימץ רש"י ללשונו את **שְׁמֵץ** במשמעות 'מעט', כך נמצאהו כותב לפעמים **שְׁמֵץ** ומכוון ל'גנות'. למשל, בדיבור הקודם לדיבור שצוטט למעלה מספר שמות שילב רש"י את המילה "שמץ" בזיקה ברורה אל **לְשִׁמְצָה** מן הפסוק המתפרש: "**פרוע** – מגולה; נתגלה **שמצו** וקלונו". אבל גם בניסוחים בלתי תלויים מצויה בלשונו "שמץ" במשמעות 'גנות': "לא שום **שמץ** ותפלות נתן על הקדוש ברוך הוא" (איוב א, כב); "מאום – הוא מום, דבר **שמץ**" (שם לא, ז); וכזה הוא השימוש בפירושו לפסוק וַיֵּאמְרוּ אֲלֵיהֶם לֹא נֹכַח לְעֵשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה לְתֵת אֶת אַחֲזָנֵינוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עֶרְלָה כִּי חֲרָפָה הוּא לָנוּ" (בראשית לד, יד), הנזכר במעשה דינה:

חרפה היא לנו – **שמץ** אצלינו. הבא לחרף את חברו אומר לו "ערל אתה" או "בן ערל אתה". חרפה בכל מקום גידוף. בלע"ד דיטרבייר.

זה נוסח הפירוש הנמסר בכתב יד לייפציג 1, שעל פיו הותקן הפירוש לתורה במילון ההיסטורי, וכיוצא בזה (בשינויים קלים וחסרי משמעות לענייננו) נמצא בכל המסירות הקדומות של הפירוש. אולם בדפוסים המצויים מופיע

הפירוש כאן בתוספת מילה שאינה אלא לגרעיות: "**שמץ פסול** הוא אצלנו". "שמץ פסול" הוא כאמור ביטוי תלמודי שפירושו 'מקצת פסול', וליתר דיוק – חשד, שם רע או מראית עין של פסול; רינון הבריות אחר מי שנחשד בדבר עבירה או קלקול אך אשמתו לא הוכחה ופגמו לא נתברר<sup>3</sup> ואף על פי שהביטוי לקוח מתחום דיני היוחסין והמשפחה, תחום העומד גם במוקד טענתם של בני יעקב – אין הוא עולה יפה בהקשר שמתבקש בו פסול של ממש.

מסתבר שהמילה "פסול" נוספה בידי מדפיסים שהחמיצו את הכוונה המקורית של רש"י והשיגרו כאן את הצירוף התלמודי הידוע, וכך הונח בפי בני יעקב משפט מוזר ותמוה. את הנוסח המשובש הזה הותיר גם אברהם ברלינר בגופי מהדורותיו – אף שאין למילה "פסול" שמץ אחיזה במסירות הקדומות שעמדו לנגד עיניו – ומהן התגלגל למהדורות נוספות בנות זמננו. ראיות לציון, כנגדן, מהדורת מקראות גדולות "הכתר" שבעריכת מנחם כהן ומהדורת החומש החדש בהוצאת קורן, שהשכילו לנפות את השיבוש ולהציג ללומדים את שימוש הלשון המקורי.

לפי הגדרה זו המילה **שְׁמֵץ** אינה מכוונת להמעיט מחומרת הפסול אלא מוודאות; כאשר נמצא בפלוני שמץ פסול פירושו של דבר שהתגלה מידע מטריד בעניינו המעלה חשש לכשרותו, אך אין בו כדי לקבוע פסול מובהק שיש לו השלכות משפטיות. כך משתמע בבירור מפירושו רש"י עצמו לביטוי תלמודי אחר, "לקרוא ערער": "קראו עליה שני עדים שמץ של פסול. ולא שמעידים עדות גמורה, אלא יציאת קול" (קידושין עו ע"ב; וראו גם פירושו לסנהדרין כג ע"ב, ד"ה "ערער"). הצירוף "שמץ פסול" ככינוי להפצת שמועה חסרת ביסוס עובדתי ותוקף משפטי מצוי גם במקום אחר בפירושו: "ויש אומרים רב פפא בעא מנייהו איתתא ולא יחבי ליה לכך היה מוציא עליהם שמץ פסול" (קידושין עב ע"א). "שמץ" לבדה מזדמנת גם בארמית של התלמוד הבבלי (עבודה זרה לא ע"ב) – בצורה "שימצא" – ואף שם מפרש רש"י: "חשד יין נסך". אפשר כמובן להציע הסברים אחרים לביטוי "שמץ פסול" בהקשריו התלמודיים, אבל תורף הטיעון המוצג למעלה בעניין נוסח פירוש רש"י לבראשית לד, יד בעינו עומד.

המילה **שְׁמֵץ** מתועדת במקרא פעמיים: "וְאֵלֵי דָבָר יִגָּב וַתִּקַּח אֲזִי שְׁמֵץ מִנְהוּ" (איוב ד, יב); "הֵן אֵלֶּה קְצוֹת דְרָכָו וַיִּמָּחַ שְׁמֵץ דָּבָר נְשָׁמַע בּוֹ" (שם כו, יד). במחקר החדש<sup>1</sup> התלבטו מאוד בגירונה של המילה, במשמעה המדויק ובזיקה שלה אל **לְשִׁמְצָה** – מילה שתומה אף היא, המזדמנת במקרא פעם אחת בלבד: "וַיֵּרָא מִשָּׁה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא כִּי פָרַע אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְקִמְיָהֶם" (שמות לב, כה).

בשני מופיעה נקשרת המילה **שְׁמֵץ** לשם העצם **דָּבָר** (שפירושו גם 'דיבור') ומוצגת כמושא לשמיעת האוזן. משום כך, ומחמת שיקולים נוספים, נטו רבים לפרש אותה במשמעות 'לחשה'. על פי פירוש זה אף הוצע לקשור בין **שְׁמֵץ** ל**שִׁמְצָה** ולהבין את **שִׁמְצָה**, הבאה בהקשר שלילי מובהק, כ'לחשת בוז'.

אבל אחרים פירשו את ההיקריות באיוב במשמעות 'מעט', וזו אכן המשמעות המסתברת משימושיה של המילה במשלי בן סירא, כגון בפסוק "אל תשמח אל **שמץ** תענוג" (יח, לב). המילה מוכרת גם מלשון התלמוד הבבלי, ואף שם נראה שהוראתה היסודית של המילה היא 'מעט, מקצת'; היא מזדמנת בו בעיקר בצירוף "שמץ פסול", למשל בסיפור המפורסם על אותו אדם "שהיה קורא למעלה מרבי אליעזר 'הודע את ירושלם את תועבותיה'<sup>2</sup> אמר לו: עד שאתה בודק בתועבות ירושלים, צא ובודק בתועבות אמך. בדקו אחריו ומצאו בו **שמץ פסול**" (מגילה כה ע"ב).

וישלה		רש"י
וידברו	מהר. כתובה: <b>במרה בחמה</b> : אשך טמא. הכתוב אומר שלא היקח רמיה	
ז אשר	סריטמא חק דיה אחותם: חרפה היא. שמץ פסול הוא אצלנו הבא לחרף	
זיכר	חברו אומר לו ערל אתה או בן ערל חרפה בכל מקום גרוף: נאות. כתובה להם	
ברהם	לסון ויחיתו: להמול. להיות כמול אהבו לסון למשל אלא לסון להכפל: וכתו: יון	

קטע ממהדורת מקראות גדולות שנדפסה בוונציה בשנים רפ"ה–רפ"ו (1525–1526), מן המהדורות הראשונות להדפיס את נוסח דברי רש"י לבראשית לד, יד באופן משובש

גם רש"י, גדול מפרשי המקרא, העדיף לפרש את ההיקריות המקראית של **שְׁמֵץ** במשמעות 'מעט'. על "וַתִּקַּח אֲזִי שְׁמֵץ מִנְהוּ" העיר: "**שמץ** – **מקצת** רוח הבנה"; ואת הפסוק "ומה **שְׁמֵץ** דָּבָר נְשָׁמַע בּוֹ" פירש: "מה **רמז** דבר אדם יכול להבין מפעלותיו". על פי ההבנה הזאת שילב את המילה גם בלשונו שלו, וכך מצאנוהו כותב בפירושו לתלמוד: "דאין עם עבירה זו שמץ מצוה" (ביצה לז ע"א, ד"ה "ה"ק לא מבעיא כו").

אולם להיקרות השנייה באיוב הציע רש"י פירוש נוסף: "דבר אחר: שמץ – כמו 'לשמצה', **לגנות**". לפי פירוש זה אין **שְׁמֵץ** אלא צורה חלופית של **שִׁמְצָה**, שפירושה לדעתו 'גנות', 'חיסרון', וכפי שהסביר גם בפירושו לתורה: "**לשמצה בקמיהם** – להיות להם הדבר **לגנות** בפי הקמים עליהם".

ההוראה הזאת של **שְׁמֵץ** מוכרת בעברית מלשון הפיוט הקדום. בקדושתא האנונימית "זאת אמונת אומן" לשבת פרשת פרה מנוסחים התנאים לכשרותה של הפרה האדומה באופן הזה: "אדומה מאדומה באומן, נקייה

1. לסקירת הדעות השונות ראו מילון בן יהודה, כרך טו, עמ' 7276–7278 (בעיקר בהערות); לקסיקון מקראי בעריכת בראון, דרייבר וברגס, עמ' 1036; לקסיקון מקראי בעריכת קוהלר ובאומגרטנר, עמ' 1580–1581.  
2. הכוונה לפרק טז ביחזקאל, שהיה מקובל לקרואו בצירוף כחלק ממחזור ההפטרת.